

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Le-toldot ha-ḳaṭegoryah shel isure "‘ovadin de-ḥol" be-Shabat ve-yo[m] ṭ[ov] ve-yiḥusah la-ḳaṭegoryah shel isure ha-"shevut"

Ḳosman, Admi’el
לאימדא, נמסוק

Ramat-Gan, February, 1993

השעי אלש...די לע די לע טקלמ רצחב תוריפ ול ורזפתנ": 'ב, ג"מק תבש ילבבב אתיירבה"
ב"עהשדכ

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-8401

הברייתא בבבלי שבת קמ"ג, ב': "נתפזרו לו פירות בחצר מלקט על יד על יד... שלא יעשה כדשהע"ב"

בבבלי שבת ע"ד, א', שנינו ברייתא:

"ת"ר היו לפניו מיני אוכלין! בורר ואוכל בורר ומניח ולא יברור ואם בירר חייב חטאת".

ברייתא זאת אינה מובנת מחמת קיצורה המופלג, והסוגיה מציעה הסברים שונים:

(1) "אמר עולא הכי קאמר: בורר ואוכל לבו ביום ובורר ומניח לבו ביום, ולמחר לא יברור, ואם בירר חייב חטאת".

הסבר זה מותקף ע"י רב חסדא בטענה: "וכי מותר לאפות לבו ביום, וכי מותר לבשל לבו ביום"?

(2) "אלא אמר רב חסדא: בורר ואוכל פחות מכשיעור, בורר ומניח פחות מכשיעור, וכשיעור לא יברור, ואם בירר חייב חטאת".

הסבר זה מותקף ע"י רב יוסף: "וכי מותר לאפות פחות מכשיעור"?

(3) "אלא אמר רב יוסף: בורר ואוכל ביד, בורר ומניח ביד, בקנון ובתמחוי לא יברור, ואם בירר פטור אבל אסור, ובנפה ובכברה לא יברור ואם בירר חייב חטאת".

הסבר זה מותקף ע"י רב המנונא: "מידי קנון ותמחוי קתני"?

(4) "אלא אמר רב המנונא: בורר ואוכל אוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח אוכל מתוך הפסולת, פסולת מתוך אוכל לא יברור, ואם בירר חייב חטאת".

הסבר זה מותקף ע"י אביי: "מידי אוכל מתוך פסולת קתני"?

(5) "אלא אמר אביי: בורר ואוכל לאלתר, בורר ומניח לאלתר, ולבו ביום לא יברור, ואם בירר נעשה כבורר לאוצר וחייב חטאת".

הסבר זה התקבל גם על דעת רבא.

אף שהסוגיה מציגה דיון שנערך בין חכמים בני הדור הג' ד' בבבלי², הרי אפשר בהחלט שכל חכם אמר דבריו בהקשר אחר, ועורך הסוגיה חיברם זה לזה באמצעות שני טפסים אחידים של קושיות: "וכי מותר" וכו', ו"מידי... קתני".

ובסוגיה המקבילה בירושלמי שם ז', ב' (י', א'):

1 רש"י שם: "ולא גרסינן שני (מיני אוכלין)", אבל כך היא גירסת הר"ח וכ"ה בכת"מ, וכן ברי"ף וברא"ש, ראה דק"ס שם. והיגער באוצר הברייתות, ח"ה, עמ' 109 העיר כבר שגירסת התוספתא (ראה להלן) מחזקת דברי רש"י.

2 רב המנונא זה צריך לומר שאינו בן הדור השני ותלמידו של רב (אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 195-196) אלא בן הדור השלישי (שם, עמ' 281-282), שאפילו רב פפא עוד דאחו (ראה נדה כ"ז, א').

"בירר אוכלים מתוך אוכלים - חזקיה אמר חייב, רבי יוחנן אמר פטור. מתניתא פליגא על חזקיה דאמר **בורר ואוכל בורר ומניח על השולחן?** ר' בון בר חייא בשם רבי שמואל בר רב יצחק תיפותר שהיו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה. והתני **ובלבד שלא יבור את כל אותו המין, אם עשה כן בשבת חייב?** על דעתיה דחזקיה שכן הבורר כדרכו בשבת חייב. על דעתיה דר' יוחנן שכן הבורר כדרכו במקום אחד³ חייב".

ופירש בספר ניר שם, כי תשובת הגמ' לר' יוחנן היא, שהבורר כדרכו במקום אחר, כלומר במקרה אחר, של הבורר פסולת של ממש מאוכל, שם ודאי חייב מן התורה, ומשום כך **אסרו חכמים** גם אוכל מאוכל כאשר **בורר את כל המין**. ודברי ר' יוחנן על פטור ברירת אוכל מאוכל מתייחסים למקרה שבו אינו בורר את כל הערימה. ולפי זה אי אפשר לומר כי "**אם עשה כן בשבת חייב**" הוא מן הברייתא עצמה (שהרי אין מובן, לפי זה, לתשובה הבאה ליישב את דברי ר' יוחנן, שעל פיהם איסור ברירת אוכל מאוכל הוא **גזירת חכמים**, עם דברי הברייתא האומרת כי הוא חייב מן התורה), אלא ודאי סיפא זאת ממסקנת הגמ' היא.

ועיין שם ב"פני משה", שפירש כי "במקום אחר" פי' שבזרר להניח במקום אחר, ולא לאכול. ופירושו קשה. חדא, שכן "במקום" נאמר כאן, ולא "למקום". ותרתי, שכן מפירושו לא ברור מדוע נוספה כאן העובדה שהברירה נעשתה כדרכה, וכי מי העלה על הדעת כי מדובר כאן בשלא כדרכה, והלא בברירה כזאת לכולי עלמא לא יתחייב.

ול"קרבן העדה" שם, "בורר כדרכו" שבדברי ר' יוחנן - המכוון הוא לבורר פסולת של ממש מאוכל. אלא ש"קרבן העדה" אינו רואה קושי לומר כי "ואם עשה כן בשבת חייב" הוא מן הברייתא עצמה, כיון שהוא מפרש: "שכן הבורר כדרכו במקום אחר" - כלומר, לדעת ר' יוחנן, כפי שהבורר פסולת ממש חייב, כך גם הבורר כל הערימה, אף באוכל מאוכל, חייב מן התורה, שעניינם ענין אחד, ואין כאן כל גזירת חכמים.⁴

עד כאן פרושי המפרשים לקטע קשה זה.

בתוספתא שבת ט"ז, (י"ז), ט':

"פירות שנתפזרו מלקט אחד אחד ואוכל. נתערבו לו פירות בפירות **בורר ואוכל, בורר ומניח על השולחן, בורר ומשליך לפני בהמתו. בירדן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן, או שליקט מתוכן עפר וצורות - הרי זה חייב**".

ונדמה שלפנינו ברייתא אחת, שנוסחאותיה השונות משתקפים בתוספתא ובברייתות שבירושלמי ובבבלי. נערוך את הנוסחאות השונות, זו מול זו, בטבלה הבאה:

3 במקבילה ביר' ביצה א', י' (ט', ד') הנוסח: "במקום אחר". אבל בשו"ר כאן כלפנינו.
4 וראה תוכ"פ לשבת עמ' 270 והע' 25, שנקט כספר הניר.

תוספתא שבת ט"ז (י"ז), ט'	ירושלמי פ"ז ה"ב (י', ע"א)	בבלי, שבת (קמ"ג, ב'; ע"ד, א')
(א) פירות שנתפזרו מלקט אחד אחד ואוכל.	(א)	(א) ת"ר נתפזרו לו פירות בחצר מלקט על יד על יד ואוכל, אבל לא לתוך הסל ולא לתוך הקופה, שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול (שבת קמ"ג, ב').
(ב) נתערבו לו פירות בפירות	(ב)	(ב) ת"ר היו לפניו (שני) מיני אוכלין
(ג) בורר ואוכל,	(ג) מתניתא... בורר ואוכל	(ג) בורר ואוכל
(ד) בורר ומניח על השלחן,	(ד) בורר ומניח על השלחן	(ד) בורר ומניח
(ה) בורר ומשליך לפני בהמתו.	(ה)	(ה)
(ו) בירדן אילו בפני עצמן ואילו בפני עצמן	(ו) תני ובלבד שלא יבור את כל אותו המין,	(ו) ולא יברור,
(ז) או שליט מתוכן עפר וצורות	(ז) אם עשה כן בשבת	(ז) ואם בירר
(ח) הרי זה חייב.	(ח) חייב.	(ח) חייב חטאת. (שבת ע"ד, א')

נראה כי הטופס העיקרי של הברייתא היה דומה לנוסח המופיע בשווה בכל הנוסחאות: (ג-ד) "בורר ואוכל, בורר ומניח (על השולחן)". המשכה של הברייתא, לפי מה שאפשר לשער, הוא המופיע בדומה

בשתי נוסחאות: (ו) = "לא יבור (או: יברור כבבלי)", וסופה הוא זה שמופיע (ז-ח) בבבלי בנוסח הקצר: "ואם בירר חייב חטאת", ומבואר מעט יותר בירושלמי: "אם עשה כן בשבת חייב חטאת", ובאריכות בתוספתא, המפרטת שני מיני ברירות: "ביררן אלו בפני עצמן ואלו בפני עצמן או שליקט מתוכן עפר וצרורות הרי זה חייב".

תוספת פרשנית - לפי זה - לברייתא, היא זו המייחדת את הירושלמי, והמלמדת כי איסור הברירה חל רק כאשר בורר את כל אותו המין. ויעויין בירושלמי שם בפיסקה הקודמת:

"אמר רבי יודן יש שהוא בורר צרורות כל היום ואינו מתחייב, יש שהוא נוטל כגרוגרת ומיד מתחייב. היך עבידא, היה יושב על גבי כרי לברר צרורות כל היום אינו מתחייב, נוטל לתוך ידו כגרוגרת מיד מתחייב".

ומכיון ששני האמוראים הנזכרים בקשר עם דעה זאת בירושלמי (רבי שמואל בר רב יהודה בדיון שעל הברייתא, ור' יודן בקטע הסמוך) הינם בני הדור הג' והד' בא"י, הרי שלא נוכל להסיק יותר מכך לגבי קדמותה של העמדה הפרשנית הא"י הזאת לברייתא דילן.

לבבל לעומת זה מגיעה כנראה המסורת הפרשנית הא"י⁵ ש"היו אורחין אוכלין ראשונה ראשונה" רק לבית מדרשם של אביי ורבא, המבחינים בין לאלתר ללאחר זמן.⁶ אך המסורת הפרשנית המיוחדת המחייבת על ברירה רק בערימה כולה אינה ידועה גם אז בבבל.

ואם נעייין במבנה הרישא של הברייתא שבתוספתא, החסר בירושלמי, נכיר כי הוא נמצא בבבלי אך בשינוי נוסח משמעותי מאוד. בתוספתא נראה כי מדובר בשני מיני בורר: בורר פירות שנתפזרו = (א) מן העפר והצרורות (עי' ז),⁷ ובורר פירות מפירות אחרים (ב). גם בבבלי (אם כי כאן כבר אין הכרח בכך) אפשר לפרש כי ברירת "מיני אוכלין" (ב) מתייחסת לברירת פירות מפירות,⁸ וברירת פירות מן העפר והצרורות נידונת בנפרד (א) בברייתא, שם, קמ"ג, ב': "ת"ר נתפזרו לו פירות בחצר מלקט על יד על יד⁹ ואוכל" וכו'.

אלא שאם נשים לב, נראה כי בבבלי מקבלת הרישא תוספת שאינה מופיעה בנוסח התוספתא "...אבל לא לתוך הסל ולא לתוך הקופה, שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול". תוספת זאת (= צורה תתברית III) נוסחה בבבלי היא כפי הנראה,¹⁰ ומכילה נימוק לאיסור ללקט פירות בחצר: משום שפעולה זאת שייכת לקטגוריית האיסורים של "עובדין דחול".

5 וראה ר"א גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, עמ' 142 הע' 69 שקדם בזה.
6 כמסורות רבות המגיעות ישירות מא"י לבית מדרש זה. ראה על כך להלן עמ' 239-257. ומענין, כאן ניכר כי מסורת זאת אינה ידועה לעולא, המוסר כנראה מסורת א"י אחרת.

7 וראה מ"ש בזה ר"א לנדא, דמשק אליעזר, וילנא, תרכ"ח, על אר"ח של"ה, סקי"ג.
8 ובדאי שנוכל לומר זאת לגירסה "שני מיני אוכלין".

9 על החילופין "על יד על יד" ו"אחד אחד" (שבנוסח התוספתא שלפנינו) ראה מ"ש לעיל עמ' 41 הע' 52.
10 ראה מ"ש בעמ' 47-51.

אמנם בתוספתא אין לפקפק כי גם לגבי ברירת פירות שנתפזרו, הנידון הוא אך ורק במה שנוגע למלאכת הברירה, בלא כל קשר לקטגורית האיסורים של "עובדין דחול" (= "...הרי זה חייב").

במעבר של ברייתא זאת לבבל, אפשר איפוא לשער,¹¹ כי חל בה שינוי מרכזי - הברייתא המקורית נתפצלה לשתי ברייתות, ולראשונה צורף נימוק לאיסור המהווה גם ציון קטגוריאל המשיכה לאיסורי "עובדין דחול".¹²

וכעין ראייה לדבר, כי לפנינו בבבלי שני חלקים של ברייתא אחת מקורית, שעסקה אך ורק בענין מלאכת בורר, נוכל למצוא בשריד לשון שנשתמר בברייתא, והמקשה על הבנתה כברייתא שעוסקת באיסורי "עובדין דחול":

"נתפזרו לו פירות בחצר מלקט על יד על יד ואוכל" וכו'.

והרי ההלכות היחידות בהן נזכר הצורך באכילה סמוכה למלאכה הנן הלכות בורר, כפי שאנו רואים, למשל, בהמשך הברייתא (= ג) "בורר ואוכל", ומה ענין אכילה סמוכה לאיסורי "עובדין דחול"? ומדוע לא יותר לאדם לאסוף פירות אלו בדרך שלא תיראה כפעולת "חול", גם מבלי שיאכל לאלתר כל פרי ופרי שאוסף?

על תמיהות אלו עמדו בעלי התוספות על אתר בד"ה מלקט, וכל כך נתקשו בדבר עד שלא הססו גם להגיה את הברייתא דילן ולמחוק מן הספרים את המילה "ואוכל".¹³

11 מעבר זה אפשר שאינו מעבר מן הנוסח כפי שהוא בתוספתא דילן לברייתא(ות) שבבבלי, אלא מנוסח א"י קדום לנוסח שבבבלי, שהיה, כפי הנראה, דומה לנוסח המקוצר אותו הצגנו קודם, אלא שכעת אנו מוסיפים כי גם היתה לו פתיחה, ממין הרישא שלפנינו בתוספתא (א).

מסקנות מחקריו של מ' מורשת בטיבן הלשוני של הברייתות בתלמוד מחזקות כמדומה דבריו כאן. ראה הציון למאמרו לעיל בעמ' 48 הע' 82.

12 ושמה יש לשייך תוספת זאת לבית מדרשו של אב"י המשתמש, כפי שראינו, לראשונה בקטגוריה זאת ובצורה תחבירית מיוחדת זאת (III) בבבל.

על כך שחכמים אחרים לא ראו בלקיטת פירות סתם משום איסור בכלל ראה בבבלי שם, קמ"ב, א', שעל המשנה המתירה טלטול כלכלה והאבן בתוכה ודברי ר' יוחנן כי מדובר בכלכלה מלאה פירות, ומשום כך לא נעשית בסיס לאבן, שואלים: "ולישדינהו לפירי ונישדי לאבן וניקטינהו בידיהם?".

13 "נראה דל"ג ואוכל מדקתני סיפא אבל לא לתוך הסל ולא לתוך הקופה, משמע הנך דווקא אסירי משום עובדא דחול, אבל לתוך כפו (או "כסותו", כנוסח בפסקי התוספות שם) שרי". לכאורה, דקדוקם של בעלי התוס' הוא פורמלי בלבד, בהקשותם ממשמעות "ואוכל" למשמעות "אבל לא לתוך הסל" וכו', אך סבורני, שקושי זה יכלו ליישב בדרכים אחרות גם בלא צורך בהגהה כה חריפה, אלא שכוונם גם בשאלה היתה לכך שאין המילה "ואוכל" מן הענין כאן.

כבר עסקנו לעיל בדברי הרמב"ן בחידושו על אתר, שאינו רואה בציון המפורש שבברייתא "שלא יעשה כדשהע"ב" ציון לקטגוריה של "עובדין דחול", שעל הברייתא דילן (= א) הוא מעיר: "לא נתפרש לי מ"ט (של האיסור ללקט בברייתא זאת), אלא שראיתי עניינה בתוספתא שהיא שנויה כך, פירות שנתפזרו... לפי זה נראה שכשנתפזרו במקום עפר וצרורות עסקי ואסור ללקטן ולתתן בתוך הסל משום דמיחזי כבורר, ואפי' בפירות גסין, ולהכי קתני שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול" וכו'. הרמב"ן לשיטתו (עי' עמ' 175 ואילך) מפרש את הסיומת "לא יעשה כדשהע"ב" כציון כללי ביותר לכך שלפנינו איסור שבות (= "עובדין דחול" לשיטתו), וכאן לטעמו גזירה היא משום "מיחזי כבורר". אמנם ראה רי"מ הכהן ב"משנה ברורה", סימן של"ה, ס"ק י"ז, וב"שער הציון", שם, ס"ק י"ג, שמתקשה מאוד בהבנת דברי הרמב"ן כאן, כיון שאינו יכול להעלות על הדעת כי ברייתא המסיימת במפורש בסיומת "שלא יעשה כדשהע"ב" לא תתפרש כעוסקת ב"עובדין דחול". לכן יוצא רי"מ הכהן לטעון כי כוונת הרמב"ן לומר ש"כשמלקטן מתוך צרורות ועפרוריות מחזי תמיד כעובדא דחול כשנותנן בסל". וראה ר"ח נאה, קצות השלחן, ח"ו, סימן קמ"ז, סעיף כ"ה, עמ' צ"ח, הע' 3 ב"בדי השלחן".